

Kai teko rinktis – šalies gynyba ar universitetas: Aukštųjų kursų veiklą atspindintys dokumentai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje

Eglė Paškevičiūtė Kundrotienė, Rūta Kazlauskienė

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, ypač Rankraščių skyriuje, gausu medžiagos, atskleidžiančios Aukštųjų kursų organizavimo klausimus, struktūrą, įdomūs faktai apie kursų lektorius, jų dėstytas disciplinas, taip pat apie visuomenei aktualias aukštojo mokslo organizavimo problemas. Daugiausia medžiagos išliko Teisių skyriaus organizatoriaus, lektoriaus, o vėliau – universiteto dėstytojo, akademiko Augustino Janulaičio personaliniame fonde. Dokumentai leidžia pažvelgti į Aukštuosius kursus, jų kūrimą ir reikšmę plačiau, išsamiau; atskleidžia ne tik galutinį rezultatą, bet ir įvairius svarstymus, liudijančius, koks sunkus ir atsakingas buvo aukštosios mokyklos kūrimo darbas.

Pranešimo tikslas – parodyti, pristatyti, atskleisti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje Rankraščių skyriuje saugomus dokumentus, susijusius su aukštųjų mokslo kursų veikla. Objektas – įvairuose fonduose (ypač personaliuose Augustino Janulaičio, Mykolo Biržiškos ir kituose) esantys dokumentai, liudijantys apie Aukštųjų kursų veiklą. Naudojami metodai: analizė ir aprašomasis.

Su informacija apie Aukštuosius kursus, jų veiklą atspindinčius dokumentus Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) teko susidurti ruošiant rodyklę „Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“ (2014), taip pat rengiant parodas „Lietuvių mokslo draugijai – 100“ (2007), Lietuvos mokslų akademijai – 75 (2016), Aukštiesiems mokslo kursams – 100 (2020). Ypač daug minčių sukėlė pastarosios parodos paruošiamieji darbai. Žvelgant į turimus rankraštinius šaltinius bei spausdintą

informaciją apie kursų steigimą¹, dėmesį patraukė keli faktai. Pirmiausia – koks ryšys tarp 1919–1921 m. veikusių Lietuvių mokslo draugijos (toliau – LMD) mokslo kursų ir 1920 m. Kaune atidarytų Aukštųjų kursų? Kokios asmenybės sąlygojo universiteto kūrimo darbus nuo sumanymo iki realizavimo? Kuo svarbi buvo aukštoji mokykla visuomenei bei valstybei, nes Lietuva universiteto atkūrimą laikė vienu iš svarbiausių pirmųjų nepriklausomos šalies uždavinių? Taip pat siekiama atskleisti ir parodyti turimus išlikusius dokumentus, supažindinti su jais tyrėjus ir visuomenę, atkreipti dėmesį į jų panaudojimo galimybes mokslo istorijai.

Istorinės aplinkybės: universitetas ar gynyba? Mokslo kursai Vilniuje

Susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei 1918 m. vasario 16 d., visuomenei iškilo poreikis ir būtinybė turėti savoje šalyje aukštąją mokyklą. Iš įvairių kraštų sugrįžusi lietuvių inteligentija, vadovaujama iniciatoriaus Zigmo Žemaičio, ėmėsi sunkaus bei atsakingo uždavinio – kurti aukštąją mokyklą. Monografijose ir straipsniuose vyrauja nuomonė, kad 1922 m. Kaune universitetas išaugo iš 1920 m. įsteigtų mokslo kursų, o nekvestionuojama, kaip, iš ko, kodėl išaugo patys Aukštieji kursai (toliau – AK). Jei pažvelgtume į Vilniaus LMD aukštuosius mokslo kursus ir Kaune įsteigtus Aukštuosius kursus, rasime įdomių dalykų. Pirmiausia – tie patys asmenys. Dar 1907 m. Jono Basanavičiaus įsteigta LMD turėjo tikslą išaugti į Mokslų akademiją, į kurią ėjo pamažu – aprūpino vadovėliais besikuriančią lietuvišką mokyklą, vėliau dalyvavo valstybės atkūrimo darbe (beveik visi signatarai buvo LMD nariais), kurio vienas pirmųjų uždavinių – aukštosios mokyklos steigimas.

Išlikusiuose dokumentuose aiškėja, kad kursai turėjo būti tarsi universiteto pirmtakas, o įvairūs svarstymai taip ir vadinami „Laisvasis universitetas Vilniuje“. 1918 m. lapkritį iš LMD narių buvo išrinkta komisija universitetui „priruošti“: Mykolas Biržiška, Augustinas Janulaitis, Pranas Mašiotas (LMAVB RS F267-2789, lap. 21), numatytas būsimų paskaitų planas (LMAVB RS F267-2789, lap. 10). Taip pat išlikęs įdomus 1918 m. lapkričio 25 d. susirinkimo juodraštinis protokolas, kuriame buvo kalbama apie mokslo kursų įsteigimą prie LMD (LMAVB RS F267-

¹ Pirmoji Aukštoji Lietuvos Mokykla – Aukštieji Kursai. *Lietuvos mokykla*. 1920, kn. 2, p. 298–309; Šenavičienė Ieva, Šenavičius Antanas. Aukštieji kursai: organizaciniai darbai ir sunkumai. *Istorija*. 2000, T. 44, p. 39–44; Mančinskas Česlovas. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996; *Nuo aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1977*. Kaunas: Technologija, 1997; Veilientienė Audronė. Universiteto autonomija Lietuvoje 1922–1940 metais. *Parlamento studijos*. 2011, Nr. 11. Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr11/11_istorija_2.htm

2789, lap. 19). Čia dalyvavo Danielius Alseika, Petras Klimas, Vincas Čepinskis, Motiejus Nasvytis. Daugumą pavardžių sutiksime dar ne kartą. Susirinkime nutarta, kad reikia pranešti apie sumanytą spaudoje (LMAVB RS F267-2789, lap. 20). Šie dokumentai liudija apie tiesioginį ryšį tarp kursų ir universiteto bei atskleidžia LMD narių dalyvavimą procese.

A. Janulaičio personaliniame fonde saugoma iškarpa iš „Lietuvos aido“ 1918 m. spalio 30 d. Nr. 119, p. 2, kur Balys Sruoga išsakė savo poziciją dėl universiteto būtinumo (LMAVB RS F267-2789, lap. 22). Čia išdėstyta, kuo svarbus yra mokslas, kaip turėtų būti organizuojama veikla, neužtenka inteligentų būrelių pastangų, jas reikia tikslingai nukreipti, pirmiausia dvasingumo ir sąmoningumo ugdymo linkme. Svarbūs ir įdomūs Lietuvos Valstybės Tarybos svarstymai dėl universiteto kūrimo buvo aktualūs ne tik politikams, bet ir visai visuomenei. Ne veltui A. Janulaitis išsaugojo „Lietuvos aido“ 1918 m. gruodžio 2 d. Nr. 147, skirtą universiteto klausimui – jame pratęsiama Lietuvos Valstybės Tarybos svarstymai dėl universiteto būtinybės, krypties (LMAVB RS F267-2789, lap. 23-24). Kaip žinome iš Lietuvos Valstybės Tarybos pranešimų, gruodžio 5 d., po svarstymų ir pataisymų buvo priimtas universiteto statutas („Lietuvos aidas“. 1918 m. gruodžio 7 d. (nr. 151), p. 2). 1919 m. sausio 1 d. pirmajame puslapyje buvo išspausdintas Švietimo ministerijos pranešimas Lietuvos jaunuomenei, kuriame informuojama, kad komisija universitetui steigti kviečia visus norinčius užsirašyti į gamtos ir medicinos fakultetus. Nurodoma, kad sulaukus pakankamo norinčių studijuoti skaičiaus, Lietuvos Valstybės Taryba vėl ims universiteto klausimo.

Deja, sumanytą atkurti universitetą Vilniuje nuo 1919 m. sausio 1 d. pakeitė politinės aplinkybės, nuo 1919 m. sausio inteligentija ir besikuriančios valstybės institucijos priverstos palikti Vilnių, išsikelia į Kauną. Likusieji Vilniuje bando dirbti toliau ir pirmiau steigti mokslo kursus. LMD mokslo kursų „priruošiamosios“ komisijos vardu A. Janulaitis 1919 m. kovo 19 d. kreipėsi į Švietimo komisariatą leidimo ir tą pačią dieną sulaukė teigiamo atsakymo (LMAVB RS F267-2790, lap. 1). Tuojuo plačiau visuomenei pranešama apie susikūrusius prie LMD mokslo kursus. Iš informacinio reklaminio lapelio sužinome, kad kursai prasidės 1919 m. kovo 24 d. I vyrų gimnazijos pastate, Jurgio g. 38 [dab. Gedimimo prospektas] (LMAVB RS F267-2789, lap. 1; tas pats: F267-2790, lap. 2). Skelbiama, kad paskaitos vyks vakarais, nuo 6 iki 9 val., kursai truks 2 mėnesius, programoje tokie dalykai kaip psichologija, lietuvių literatūros istorija, filosofijos istorija, matematikos istorija, žydų Lietuvoje istorija, taip pat bakteriologijos bei chemijos istorija. Dėstytojais būtų Jonas Vabalas-Gudaitis, M. Biržiška, Justinas Tumėnas, P. Mašiotas, A. Janulaitis,

K. Junavičius, J. Raudonikis ir kiti. Klausytojams numatyta galimybė rinktis: mokėti už visą kursą 40 rub., arba 2 rub. už atskirą paskaitą. Dėl kylančių klausimų ir informacijos, kaip kontaktinis asmuo nurodomas A. Janulaitis. Beje, iš kitų dokumentų sužinome, kad LMD mokslo kursų reklaminis informacinis lapelis buvo išspausdintas pas spaustuvininą Martyną Kuklą „Švyturio“ spaustuvėje. Išlikusi 1919 m. kovo 25 d. sąskaita, išrašyta LMD, iš kurios sužinome, kad skelbimų lapelis išspausdintas 150 egz. tiražu, už tai sumokėta 75 rub. (LMAVB RS F252-239, lap. 17).

Kitur galima rasti paskaitų tvarkaraščius bei daugiau dėstytojų pavardžių. Sužinome, kad paskaitas dar skaitė Sofija Čiurlionienė, Grinkevičius ir kiti (LMAVB RS F267-2789, lap. 4-9; F267-2790, lap. 3-12). Taip pat išlikę kai kurių dėstytojų kursų programos, pvz., J. Raudonikio neorganinės chemijos kurso programa, lektoriaus P. Mašiotas „Žemosios matematikos istorijos“, dr. Justino Tumėno filosofijos programa, K. Junavičiaus „Paskaitos iš higienos ir bakteriologijos“, J. Vabalas-Gudaitis „Psichologijos mokslui įžanga“ (LMAVB RS F267-2790, lap. 30, 33, 35, 36, 38). Sužinome, kad A. Janulaitis buvo vienas iš aktyviausių LMD mokslo kursų ne tik rengiamosios komisijos narys, bet ir dėstytojas, dar vėliau – Kauno kursų dėstytojas, universiteto profesorius. Komisijos vardu dokumentus skelbė ir kiti nariai, pvz., vieni pirmųjų paskaitų tvarkaraščiai yra pasirašyti M. Biržiškos (LMAVB RS F267-2789, lap. 9).

Kokiomis sąlygomis teko dirbti, liudija išlikęs sargo Lauryno Matijošiaus liudijimas (LMAVB RS F252-239, lap. 19). Jis teigia, kad 1919 m. balandžio 20 d. lenkų kareiviai įsiveržė į gimnazijos mokytojų kambarį ir iš spintos paėmė dėžutę su surinktais už paskaitas pinigais. Kasininkei M. Vasiliauskaitei patikrinus kvitų knygeles, konstatuota, kad galėjo būti maždaug 152 rublių. Tai buvo vidutinio sunkumo finansinis nuostolis. Kaip jau buvo minėta, tai apytiksliai kelių klausytojų sumokėtas mokestis. Išsaugoti dokumentai atskleidžia, kad mokama buvo tiek už visą 2 mėnesių kursą, tiek dalimis, pvz., kovo 31 d. vienas asmuo sumokėjo visą sumą, vienas – už pusę kurso, net dešimt asmenų sumokėjo tik už 1 paskaitą (LMAVB RS F252-239, lap. 34). Mokėjimo ataskaitos kitoje pusėje randame Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti antspaudą. Popierius buvo branginamas, jo trūko, tad naudojamas toks, koks pasitaikydavo. Populiariausias mokėjimas buvo tik už atsirą paskaitą, pvz., kovo 28 d. taip sumokėjo net 13 asmenų, tik trys išgalėjo sumokėti už visą kursą (ten pat, lap. 40).

Išlikę dokumentai liudija apie darbuotojų užmokestį, pvz., J. Vabalas-Gudaitis 1919 m. gegužę už 16 paskaitų gavo 320 markių, kuriuos išmokėjo kursų vedėjas M. Biržiška (LMAVB RS F252-239, lap. 21). Taip pat žinome, kad P. Mašiotas gavo 140, pats M. Biržiška už lietuvių

literatūros ir dainų teorijos paskaitas gavo 560, Viktoras Biržiška už dvi paskaitas gavo 40 markių (ten pat, lap. 22, 23, 24). Kasininkė už „patarnavimus“ kursuose už 2 mėnesius gavo 200 markių (lap. 25). Vadinas, dėstytojams už jų darbą buvo mokami visai nemaži pinigai, tačiau galbūt jie buvo vienintelis pajamų šaltinis sunkiu valstybei metu.

Išlikę pirmųjų LMD mokslo kursų paskaitų sąrašai nurodo, kas ir kokį dalyką dėstė, pvz.: balandžio 23–26 d. galima buvo išgirsti M. Biržiškos „Lietuvių dainų teorija ir istorija“, Bielskio „Didysis ir mažasis ūkiai“, P. Mašiotto „Matematikos istorija“, J. Vabalo-Gudaičio „Psichologija“ bei „Iš geologijos“ (įdomu, kad dėstė ne tik psichologiją), Igno Jonyno „Prancūzijos visuomenė ir literatūra XVIII a.“, Grinkevičiaus apie šaltį (LMAVB RS F252-239, lap. 28). Po savaitės (balandžio 28–gegužės 3 d.) buvo galima klausyti tų pačių dėstytojų kitas temas: M. Biržiškos „Lietuvių literatūros istorija“, I. Jonyno „Romos istorija“, o taip pat A. Janulaičio „Lietuvos žydų istorija“ bei „Iš Lietuvos visuomenės istorijos“, K. Junavičiaus „Bakteriologija“, ar J. Raudonikio „Chemija“ (LMAVB RS F252-239, lap. 26). Jei palygintume su LMD leistų vadovėlių bei skaitytų mokslo pranešimų tematiką² su mokslo kursuose dėstomais dalykais, pamatytume, kad dėstytojų temos labai panašios, atitinkančios jų interesus ir aktualios to meto visuomenei. Iš finansinių ataskaitų taip pat matyti, kad kai kurios temos sulaukdavo daugiau klausytojų dėmesio.

LMD mokslo kursai pamažu įsibėgėjo. Tuo pačiu vis didesnę reikšmę įgauna sostinės perkėlimas į Kauną ir inteligentija koncentruojasi laikinojoje sostinėje. Kursai Vilniuje veikė iki 1921 m. vidurio. Jų vieta liko ten pat, I vyrų gimnazija (LMAVB RS F252-239, lap. 6, 7). Keitėsi tik žmonės. Iš likusio 1921 m. algų mokėjimo lapo matome, kad paskaitas skaitė 14 dėstytojų: Pranas Augustaitis, J. Basanavičius, M. Biržiška, Vikt. Biržiška, Horodeckis, Stasys Kairiūkštis, Andrius Randomanskis, kun. J. Skruodis, kun. J. Šepetys, Marcelinas Šikšnys, Untulis, Tadas Vrublevskis, Antanas Viskantas, kun. Mečislovas Reinys (LMAVB RS F252-239, lap. 1). Iš viso jie perskaitė 93 paskaitas, už paskaitą gaudami po 50 markių, viso 4650 markių. Įdomu tai, kad nemažai paskaitų skaitė kunigai (26), svarbu, kad T. Vrublevskis perskaitė 10, o J. Basanavičius 5. Kitas dokumentas liudija, kad už mokslą kursuose surinkta tik 1122 markių (LMAVB RS F252-239, lap. 2). Taip pat matome, kad iš ankstesnių dėstytojų belikę broliai Biržiškos. Galiausiai

² Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Sudarė Eglė Paškevičiūtė-Kundrotienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2014.

lietuviai inteligentai praktiškai persikėlė į Kauną. Vilniuje likusieji turėjo laikytis Lenkijos įstatymų ir netgi kultūrinė bei visuomeninė veikla buvo smarkiai ribojama, o Vilniaus universitetas 1919 m. rudenį buvo atkurtas kaip lenkiškas Stepono Batoro universitetas.

Kursų įkūrimas Kaune ir jų veikla

Į Kauną persikėlusią inteligentiją, vadovaujama matematiko Z. Žemaičio, 1919 m. sudarė organizacinę grupę aukštajai mokyklai įkurti, kuriai priklausė gamtininkas Tadas Ivanauskas, teisininkas ir istorikas A. Janulaitis, psichologas J. Vabalas-Gudaitis, botanikas Liudas Vailionis. Besikuriančiai valstybei trūko savų kadro visose gyvenimo srityse, reikėjo kuo skubiau užtikrinti, kad jaunimas per karą nutrauktą mokslą galėtų tęsti kuo arčiau namų, taip sumažinant ir finansines išlaidas. Tuo pačiu buvo akcentuota, kad pati Lietuva geriausiai galėtų paruošti savo kraštui specialistus nei, pavyzdžiui, Rusija ar Vokietija. Tačiau trūko pritarimo iš valdžios. Švietimo ministras Juozas Tūbelis, gavęs planuojamo universiteto sąmatą, nutarė, kad per brangu, o geriau lėšas skirti kur kas žemiškesniems klausimams, pvz., krašto gynybai. Tuomet Z. Žemaitis ėmėsi kito plano – nusprendė, kad aukštąją mokyklą galima steigti „iš apačios“, t. y. visuomenės pastangomis ir lėšomis. Tam tikslui ir reikalui buvo įsteigta Aukštųjų mokslų draugija, priėmusi Aukštųjų kursų įstatus. 1920 m. sausio 27 d. Kaune gimnazijos rūmuose (dab. Kauno Maironio gimnazija) buvo iškilmingai atidaryti Aukštieji kursai – privati aukštoji mokykla, kurios pagrindu vėliau atsirado Lietuvos universitetas.

Kelias į Aukštųjų kursų atidarymą nebuvo lengvas. Kursų steigimo iniciatoriai 1919 m. rudenį įteikė vyriausybei memorandumą dėl aukštosios mokyklos būtinumo ir steigimo. Jame apžvelgtas ir Lietuvai reikalingų specialistų profilio klausimas. Anot tuometinio šalies prezidento Antano Smetonos, ypač svarbi buvo humanitarinių mokslų plėtra. Šalia turėtų būti plėtojami socialiniai mokslai, o taip pat gamtos, tikslųjų mokslų, technikos, agronomijos ir kitos sritys. 1919 m. spalio 3 d. švietimo ministras J. Tūbelis sudarė komisiją kursams aptarti. Jai priklausė iniciatorius Z. Žemaitis, J. Vabalas-Gudaitis, medikas Petras Raudonikis, filologas Eduardas Volteris ir matematikas P. Mašiotas. 1919 m. spalio 6 ir 7 d. laikraštyje „Lietuva“ Z. Žemaitis, universiteto kursų komisijos vardu, išspausdino kreipimąsi į visuomenę dėl aukštosios mokyklos steigimo. Per kelias dienas buvo gauta apie 600 prašymų, kuriuose paaiškėjo, kad 75 % norėtų studijuoti gamtos ir matematikos, technikos ar medicinos mokslus. Kursų komisijai teko spręsti būsimų lektorių klausimą. Į šį darbą taip pat buvo įtrauktas ir A. Janulaitis. Nuomonės skyrėsi, aiškėjo, kad nepavyks išvengti skirtumų, todėl tik 1919 m. lapkričio 8 d. švietimo ministrui buvo

įteiktas Aukštųjų kursų įstatymo projektas, pagal kurį tai būtų prie Švietimo ministerijos veikianti valstybinė aukštoji mokykla.

Deja, ribotos valstybės galimybės ir reikalingi didžiuliai finansai pristabdė procesą. Atsitraukus švietimo ministerijai, kaip alternatyva buvo įsteigta Aukštųjų kursų draugija, kurios tikslas – skleisti ir remti Lietuvoje aukštąjį mokslą. Kaip priemonės tikslui siekti, numatyta, kad draugija galės steigti ir remti aukštąsias mokslo įstaigas, taip pat organizuoti paskaitas, leisti mokslo knygas bei žurnalus, taip pat remti mokslus einančią jaunuomenę (Lietuvos mokykla. 1920, kn. 2, p. 302). Pagal šios draugijos įstatus numatoma, kokie bus organizuojami aukštieji kursai. Iš prašių numatyti 6 skyriai: 1) Žmonėtyros (humanitarinių mokslų) skyrius (susidedantis iš Istorijos, Filologijos, Pedagogikos); 2) Teisių skyrius; 3) Matematikos Fizikos skyrius; 4) Gamtos skyrius (su agronomijos sekcija); 5) Medicinos skyrius (su veterinarijos sekcija); 6) Technikos skyrius (ten pat, 304). Numatyta, kad mokslas truks skirtingai, pvz., humanitariniai mokslai truks 3 metus, teisių – 6 semestrus, matematikos – 7 semestrus, gamtos ir technikos – po 4 metus, o medicinos net 10 semestrų (ten pat, p. 307–309). Šie Aukštųjų kursų įstatatai ne tik buvo paskelbti spaudoje, bet ir išleisti atskira knygele „Pirmoji aukštoji Lietuvos mokykla, Aukštieji kursai“ (LMAVB RS F267-2574).

LMAVB daugiausia išlikusių dokumentų apie Aukštųjų kursų veiklą yra A. Janulaičio personaliniame fonde. Persikėlęs iš Vilniaus, jis tapo Kauno Aukštųjų kursų Teisių skyriaus vedėju, taip pat skaitė paskaitas Humanitariniame skyriuje, todėl dokumentų daugiausia susiję su šių skyrių veikla. Vienas įdomesnių dokumentų – 1921 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo kanceliarijos leidimas Aukštųjų kursų Teisių skyriui vieną mėnesį naudotis Seimo rūmų 9 ir 13 kambariais (LMAVB RS F 267-2574, lap. 63). Kaip žinome, iš pradžių kursai neturėjo savo turto ar lėšų, todėl teko tenkintis tuo, kuo galėjo sušelpiti kiti. Taip atskleidžia, kokiomis sąlygomis teko dirbti. Materialinių dalykų svarba fiksuojama ir kitur, pvz., Z. Žemaitis rašo: „Aukštieji kursai, labai stigdami baldų ir lėšų stokos dėlei nepajėgumų jų įsigyti, šiuomi kreipiasi į plentų, vandens kelių ir uostų valdybą, prašydami perleisti Aukštųjų kursų reikalams, jei rastų galimu dovanai arba už minimalią kainą esamus valdybos sandėliuose aplūžusius baldus“³. Sunki pradžia nesustabdė entuziastų.

Vienas iš pirmųjų dokumentų – buvusio Vilniaus kursų dėstytojo 1919 m. A. Janulaičio suplanuotos būsimų Aukštųjų kursų paskaitų temos (LMAVB RS F267-2786 lap. 26–

³ Šenavičienė, I., p. 41.

27). A. Janulaičiui, kaip Teisių skyriaus vedėjui, teko nemažai administracinių darbų. Kursų vedėjas J. Vabalas-Gudaitis primena dėl ataskaitų, reikalingų Švietimo ministerijai pristatyti (LMAVB RS F267-2754, lap. 22). Taip pat išlikęs Aukštųjų kursų Humanitarinio skyriaus raštas A. Janulaičiui dėl paskaitų tvarkaraščio (LMAVB RS F267-2755, lap. 1). Administracinį darbą liudija ir 1921 m. lapkričio 29 d. kvietimas A. Janulaičiui atvykti į Aukštųjų Kursų Mažosios Tarybos posėdį (LMAVB RS F267-2754 lap. 74); A. Janulaičio, kaip Teisių skyriaus vedėjo, 1921 m. lapkričio 12 d. surašytas mokslo planas ir sąmata (LMAVB RS F267-2754 lap. 106); taip pat AK Teisių skyriaus tarybos 1921 m. rugsėjo 21 d. posėdžio protokolas, rašytas P. Leono, kuriame dalyvavo ir A. Janulaitis (LMAVB RS F267-2577, lap. 2).

Iškalbinga Z. Žemaičio vizitinė kortelė A. Janulaičiui. Joje kursų iniciatorius rekomenduoja buvusį Santk Peterburgo docentą Vladimirą Stankevičių kaip galimą kandidatą į teisės mokslų docentus būsimame universitete arba Aukštuosiuose Kursuose (LMAVB RS F267-2754, lap. 69). Panašus ir kitas dokumentas apie dėstytojų komplektavimą: išlikęs profesoriaus, Humanitarinio skyriaus vedėjo E. Volterio 1922 m. sausio 23 d. kvietimas buvusiam Vilniaus mokslo kursų dėstytojui, profesionaliam istorikui I. Jonynui skaityti paskaitas Aukštuosiuose kursuose apie Lietuvos padėtį viduramžiais (LMAVB RS F105-540 lap. 107).

Kas dar dirbo Teisių skyriuje liudija išlikęs 1921 m. birželio 30 d. AK Teisių skyriaus klausytojų romėnų teisės istorijos egzaminų žiniaraštis: jame pasirašė dėstytojai Oskaras Biuchleris, Augustinas Voldemaras, Petras Leonas (LMAVB RS F267-2754 lap. 54). Iš jo sužinome ir studentų pavardes: Vincentas Čėpla, Birutė Grigaitytė, Antanas Endziulaitis, Jurgis Bobelis, Antanas Jakobas, Pranas Vasiliūnas, Kazys Marčiulionis, Pr. Ysakas, Leonas Abaravičius, Antanas Drevinskas, Simas Jakobas, Jonas Pikčilingis, Kazimieras Juknevičius. Visi studentai įvertini gerai (6) arba labai gerai (7 studentai). Palyginkime su išlikusiu 1921 m. spalio 25 d. rudens semestro AK Teisių skyriaus II semestro klausytojų sąrašas (LMAVB RS F267-2754 lap. 71). Nors studentų skaičius liko tas pats – 13, didžioji dalis tie patys, dalis studentų jau nebetęsė mokslų. Ypač netikėta tarp studentų rasti ir moteriškos lyties atstovę Birutę Grigaitytę. Iš pavardžių matyti, kad buvo ir studentų žydų.

Dar išlikęs AK Teisių skyriaus vedėjo A. Janulaičio 1921 m. lapkričio 12 d. surašytas Mokslo planas ir sąmata (LMAVB RS F267-2754, lap. 106 r.). Jame numatyta, kad pvz., Teisų skyriaus II semestre Teisės įvadą dėstys P. Leonas, Romėnų teisės istoriją – O. Biuchleris, Valstybės teisę – Vaclovas Biržiška. Taip pat išlikęs AK Teisių skyriaus IV semestro 1922 kovo

mėn paskaitų sąrašas, kuriame nurodomi dėstantys profesoriai (LMAVB RS F267-2754 lap. 99). Sužinoje, kad tą mėnesį A. Janulaitis skaitė 8, S. Digrys ir Kazys Šalkauskis po 6, P. Leonas ir Juozas Paknys po 2 paskaitas. Taigi, dėstytojų kontingentas truputį kito, bet pagrindiniai liko tie patys.

Vienas įdomesnių dokumentų – neišaiškinto Aukštųjų kursų Kaune klausytojo konspektai, rašyti 1921–1922 m. (LMAVB RS F9-3422). Viena šasiuvinyje užrašytos klausytos paskaitos: iš psichologijos, istorijos, literatūros, kurias skaitė J. Vabalas-Gudaitis, P. Klimas, A. Janulaitis ir kiti. Išlikęs ir mokėjimo kvito pavyzdys: 1922 m. AK mokslo draugijos kvito blankas (LMAVB RS F267-2574, lap. 116). Taip pat studentų rūpesčius mena 1922 m. vasario 4 d. AK Teisių skyriaus paskaitų klausytojo Balio Puidoko prašymas atleisti nuo mokesčio už mokslą, nes jis tarnauja kariuomenėje raštininku, alga nėra didelė (LMAVB RS F267-2754 lap. 95).

Ko buvo mokomasi galima sužinoti ir iš paskaitų, išleistų atskiromis knygelėmis. Aukštųjų kursų draugijos įstatuose numatyta galimybė leisti mokslo knygas. LMAVB saugoma keletas jų, pvz.: Z. Žemaičio parengtas „Geometrijos ir trigonometrijos terminų žodynelis“ (Kaunas, 1920, 99 p.); Vlodo Dubo „Įvadas į bendrąją literatūrą: kursas paskaitų, skaitytų Kaune Aukštuosiuose kursuose 1920 pavasario semestre“ (Kaunas, 1923, 266 p.); Jurgio Karužos „Lekcijos apie sifilį: skaitytos IX ir X semestruose studentams Aukštuosiuose kursuose Kaune 1920-1921“ (Kaunas, 1923, 69 p.) ir kt.

Tiesiogines sąsajas tarp LMD ir Kauno Aukštųjų kursų patvirtina ir vienas faktas. 1921 m. lapkritį buvo minimas vieno ryškiausių inteligentijos, visuomenės bei politikos veikėjo dr. J. Basanavičiaus 70-mečio jubiliejus. Spaudoje šis įvykis plačiai nuskambėjo, atkreiptinas dėmesys, kad sveikinimai pasirodė ir Aukštųjų kursų vardu. 1921 m. lapkričio 24 d. laikraštyje „Lietuva“ pasirodė sveikinimas, kuriame išsakomi ir tokie žodžiai: „Aukštųjų kursų Taryba jaučia, kad D-ras J. Basanavičius savo darbais yra padėjęs pagrindus ir pirmajai mūsų aukštajai mokyklai iš kurios dygsta ir universitetas [...]“. Pasirašė AK vadovas J. Vabalas-Gudaitis, vadovo padėjėjas J. Jodakis, Humanitarinio skyriaus vedėjas E. Volteris, Teisių skyriaus vedėjas A. Janulaitis, Matematikos Fizikos skyriaus vedėjas Z. Žemaitis, Gamtos skyriaus vedėjas T. Ivanauskas, Technikos skyriaus vedėjas Jonas Šimoliūnas, Medicinos skyriaus vedėjas Jurgis Žilinskas, sekretorius Filypas Butkevičius. Vadinas, savo laiku nebuvo jokios konfrontacijos tarp Vilniaus LMD mokslo kursų ir Kauno Aukštųjų kursų, už Kauno kursų stovėjo ne tik tie patys asmenys, bet ir idėjinis pamatas buvo tas pats – J. Basanavičiaus įkurtoji LMD.

Atėjo laikas ir universiteto steigimas tapo įgyvendinamu uždaviniu. Kursų dėstytojai aktyviai vykdė universiteto kūrimo darbus. Kursų veiklos pabaigoje, prasidedant 1922 metams, dirbo 48 dėstytojai, iš kurių per 40 vėliau sudarė Lietuvos universiteto mokslinio personalo branduolį, iš 478 klausytojų, kurie mokėsi Aukštuosiuose kursuose juos uždarant, apie 350 tapo universiteto studentais. Aukštieji kursai, atėjus tinkamam metui, peraugo į universitetą, kaip ir buvo numatyta – 1922 m. vasario 16 d. Kaune atidarytas Lietuvos universitetas.

Lietuvos universitetas, išaugęs iš kursų

Personaliniame A. Janulaičio fonde dalis dokumentų taip ir vadinama „Lietuvos universiteto Kaune steigimo dokumentai“ (LMAVB RS F267-2577). Čia saugomas 1921 m. rugsėjo 21 d. AK Teisių skyriaus tarybos posėdžio protokolas, rašytas P. Leono (LMAVB RS F267-2577, lap. 2). Jame svarstyta dėl naujų klausytojų, taip pat naujų lektorių kvietimo, mat profesorius A. Voldemaras atsisakė dėstyti, vietoj jo numatyti keli kandidatai; taip pat aptarti svetimšalių lektorių prašymai dėl galimybės dėstyti. Posėdyje dalyvavo taip pat A. Janulaitis, Stasys Digrys, Antanas Tumėnas.

Universiteto kūrimo nuostatos atsispindi ir kitame dokumente. Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos Centro valdyba 1921 m. rugsėjo 30 d. kreipėsi į AK profesorių tarybą su prašymu atsiųsti kiekvieno fakulteto atstovus apsvarstyti būsimą Lietuvos universiteto (toliau – LU) statutą, kuris netrukus bus pristatytas Steigiamajame Seime (LMAVB RS F267-2754 lap. 57). Universiteto veikla reglamentuota statute. Tarpukariu universitetas turėjo tris statusus: 1922, 1930 ir 1937 m. Nors universitetas iškilmingai atidarytas vasario 16 d. statusas priimtas tik kovo mėn 24 d. A. Janulaitis kaip tik išsaugojo spaudinį „Lietuvos universiteto statusas“ (LMAVB RS F267-2578). Išlikęs ir LU sekretoriaus Z. Žemaičio 1922 m. balandžio 29 d. pasirašytas kvietimas A. Janulaičiui atvykti į LU Tarybos posėdį, kuriame vienas iš klausimų – LU statuto įgyvendinimas (LMAVB RS F267-2756 lap. 11). Tai pat buvo svarstytas daug diskusijų sukėlęs Socialinių mokslų fakulteto pavaldumo klausimas. Administracinius dalykus liudija ir kiti dokumentai. Pvz., išlikęs LU rektoriaus profesoriaus Jono Šimkaus 1922 m. birželio 21 d. kvietimas A. Janulaičiui atvykti į steigiamą Teisių fakulteto posėdį (LMAVB RS F267-2577 lap. 55). Tuo pačiu pranešama, kad valstybės prezidento įsakymu Nr. 75 A. Janulaitis paskirtas LU Teisių fakulteto profesoriumi.

Kaip jau minėta, didžioji dalis kursų klausytojų tapo universiteto studentais, bet ne automatiškai. Tą liudija 1922 m. kovo 9 d. AK vadovo J. Vabalo-Gudaičio raštas Teisių skyriaus

vedėjui, t. y. A. Janulaičiui, dėl likviduojamų kursų klausytojams išduodamų liudijimų apie jau išklausytus studijų dalykus (LMAVB RS F267-2754 lap. 10). Čia prašoma išduoti kursų klausytojams liudijimus apie išeitą mokslą: nuo kurio iki kurio laiko mokėsi, kiek semestrų išklausė, kokius dalykus studijavo, kaip išlaikė egzaminus. Išreiškiamas pageidavimas, kad informacija apie vieno skyriaus išeitus mokslus tilptų viename lape.

Labai unikalus dokumentas – 1923 m. kovo 26 d. AK Mokslo draugijos raštas LU rektoriui prof. Jonui Šimkui dėl Aukštųjų mokslo kursų draugijos knygyno, t. y. bibliotekos perdavimo (LMAVB RS F163-828 lap. 2). Draugija, susikūrusi su tikslu steigti aukštąsias mokyklas, pasiekusi pagrindinio tikslo įgyvendinimą, perdavė universitetui ir materialinę bazę, taip pat ir sukauptą inventorių bei knygas. Tai davė pagrindą universiteto bibliotekai.

Taip pamažu bendromis jėgomis susikūrė universitetas.

Išvados

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, ypač Rankraščių skyriuje, gausu medžiagos, atskleidžiančios Aukštųjų kursų organizavimo klausimus, struktūrą, įdomūs faktai apie kursų lektorius, jų dėstytas disciplinas, taip pat apie visuomenei aktualias aukštojo mokslo organizavimo problemas. Daugiausia medžiagos išliko Teisių skyriaus organizatoriaus, lektoriaus, o vėliau universiteto dėstytojo, A. Janulaičio personaliniame fonde. Čia galima rasti Aukštųjų kursų statutą, Teisių skyriaus posėdžių protokolus, šio skyriaus paskaitų temas, klausytojų sąrašus ar egzaminų žiniaraščius. Nemažai medžiagos apie Lietuvos universiteto Kaune steigimą kituose fonduose, tarp kurių išskirtini: prof. E. Volterio kvietimas I. Jonynui skaityti paskaitas Aukštuosiuose kursuose; Aukštųjų kursų mokslo draugijos raštas Lietuvos universiteto rektoriui prof. J. Šimkui dėl Aukštųjų kursų mokslo draugijos knygyno perdavimo. Taip pat galime pamatyti, ko mokėsi – išlikę vieno klausytojo Psichologijos, istorijos, pedagogikos, logikos, literatūros istorijos, baltų kalbotyros paskaitų, skaitytų Aukštuosiuose kursuose, užrašai. Įdomus dokumentas – Aukštųjų kursų vadovo Jono Gudaičio-Vabalo raštas dėl likviduojamų kursų klausytojams išduodamų liudijimų apie jau išklausytus studijų dalykus.

Šie ir kiti dokumentai leidžia pažvelgti į Aukštuosius kursus, jų kūrimą ir reikšmę plačiau, išsamiau; atskleidžia ne tik galutinį rezultatą, bet ir įvairius svarstymus, liudijančius, koks sunkus ir atsakingas buvo aukštosios mokyklos kūrimo darbas. Aukštieji kursai padėjo pagrindus valstybiniam pasaulietiško pobūdžio universitetui.

Pagrindinė literatūra

Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Sudarė Eglė Paškevičiūtė-Kundrotienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2014.

Mančinskas Česlovas. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996.

Nuo aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1977. Kaunas: Technologija, 1997.

Pirmoji Aukštoji Lietuvos Mokykla – Aukštieji Kursai. *Lietuvos mokykla*. 1920, kn. 2, p. 298–309.

Šenavičienė Ieva, Šenavičius Antanas. Aukštieji kursai: organizaciniai darbai ir sunkumai. *Istorija*. 2000, T. 44, p. 39–44.

Veilentienė Audronė. Universiteto autonomija Lietuvoje 1922–1940 metais. *Parlamento studijos*. 2011, Nr. 11. Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr11/11_istorija_2.htm.